

Pravidlá socialistického spolužitia ako špecifický nástroj socialistického práva (neukončená polemika civilistiky v ČSSR)

Tomáš Gábriš

Trnavská univerzita v Trnave, Právnická fakulta, Slovenská republika
E-mail: tomas.gabris@truni.sk

Miriám Laclavíková

Trnavská univerzita v Trnave, Právnická fakulta, Slovenská republika
E-mail: miriam.laclavikova@truni.sk

Rules of Socialist Social Coexistence as a Specific Instrument of Socialist Law (Unfinished Polemic of Civil Law in Czechoslovakia)

Abstract:

The significance of the program documents of the Communist Party of Czechoslovakia for the creation, implementation and application of law was already recognized by earlier legal historians. However, it was not particularly emphasized that the rules of socialist coexistence were also a tool for the politicization of law. Already in the 1960s and 1970s, contemporaneous polemics were ongoing about their nature and significance – whether they are a source of law or not, whether they are identical to morality and good manners, or rather to the politics of the Communist Party of Czechoslovakia. At the same time, they were also understood as a guide for the rule-maker, and further within the adjudication also as an interpretive guide, as a tool for filling gaps in the law, or finally even as a tool for balancing and searching for proportionality. In the contribution, we come to the conclusion that these rules represented a special tool by which the Communist Party of Czechoslovakia in the relatively independent world of legal norms could control the creation of law, its application, and its everyday implementation – especially because at the time it was accepted that law does not consist only of legal norms, but also of legal relations and legal awareness, whereby it was possible to intervene effectively into these areas precisely by the rules of socialist coexistence. Thus, the rules of socialist coexistence could on one hand could lend the legal norms

a greater degree of informality, but at the same time on the other hand they were to exert an educational effect on all citizens, aimed towards their adoption of extra-legal regulatory mechanisms of behaviour and action, which was supposed to lead to the ultimate goal of replacing law in the communist future.

Keywords: rules of socialist coexistence; politicization of law; legal norms; legal relations; legal awareness; legal gaps; interpretation of law; socialism

Kľúčové slová: pravidlá socialistického spolužitia; politizácia práva; právne normy; právne vzťahy; právne vedomie; právne medzery; interpretácia práva; socializmus

DOI: 10.14712/2464689X.2025.21

Financovanie: Príspevok je výstupom riešenia grantového projektu APVV-22-0079 – Premeny právnej vedy – historické a súčasné podoby právnej vedy a vedeckosti práva.

Úvod

V príspevku máme za cieľ preskúmať metodologické osobitosti špecifického regulačného nástroja socialistickej spoločnosti, známeho ako „pravidlá socialistického spolužitia“ so špecifickým zameraním na občianskoprávne vzťahy v období socializmu. Ich právna povaha, právna záväznosť a vzťah k právu boli už dobovo predmetom bohatej polemiky. Túto polemiku iba stručne predstavíme, a namiesto nej sa zameriame skôr na iné aspekty, ktoré vykazujú zaujímavosť až spätne, z pohľadu na prekonaný dobový normatívny systém, príznačný týmto špecifickým druhom regulácie ľudského správania a obmedzovania autonómie vôle v prospech kolektívnych hodnôt a záujmov. Našou tézou je však i to, že zároveň šlo i o nástroj de-formalizácie práva, ako potenciálny teoretický nástroj prekonávania prísnosti právneho formalizmu, a to i napriek všeobecne akceptovanej téze o formalizme socialistického práva.¹ Tento nástroj však tiež šiel ďalej, ba dokonca ďalej než idú dobré mravy v kapitalistických, buržoázných právnych poriadkoch, či v našom dnešnom právnom poriadku. Pravidlá socialistického spolužitia totiž predstavovali normy, ktoré boli zároveň programatické, projektujúce očakávané modely a normy správania sa v komunistickej budúcnosti (v ktorej dokonca mohli nahradiť právo), na rozdiel od zvyklostí alebo dobrých mravov vystihujúcich aktuálny, resp. recentný stav. V podstate

¹ V predmetnej štúdii sa venujeme obdobiu socialistickému, t.j. obdobiu po prijatí Ústavy ČSSR z roku 1960. Predchádzajúce obdobie ľudovej demokracie spomíname len okrajovo, a to z dôvodu zásadnej odlišnosti daného obdobia, jeho masívnejšej ideologizácie v právnej vede a súdnej praxi, ktorej do značnej miery dominoval (minimálne na začiatku 50. rokov) aktivistický prístup. Ani obdobie reálneho socializmu v Československu rokov 1960 – 1989 nebolo homogénnym a možno ho vnímať v evolúcii názorov právnej vedy, evolúcii formalizácie a de-formalizácie konkrétnej aplikačnej praxe a všeobecne aj v evolúcii socialistickeho právneho vedomia ako takého. Blížšie: ŠOUŠA, J. jr. Normy, jejich výklad a aplikace v českých dějinách 18.–20. století aneb Namísto úvodu. In: ŠOUŠA, J. jr. (ed.). *Zákony, zákoníky a jejich aplikační praxe v 18.–20. století v českých zemích*. Praha: Karolinum, 2023, s. 22 – 23.

šlo o politický normatívny systém, ktorý mal ovplyvňovať tvorbu, realizáciu a aplikáciu práva, resp. mal predstavovať akýsi interpretačný a medzery vyplňujúci systém, ktorý môžeme chápať ako interpretačné a právo rozvíjajúce pravidlá druhého rádu, stojace nad bežnými interpretačnými návodmi. To všetko činí z pravidiel socialistického spolužitia metodologicky zaujímavý problém, hodný skúmania, ako špecifický experiment socialistickej teórie práva a dejín práva v období socializmu, a ako potenciálny nástroj nahradenia práva v komunistickej budúcnosti.

1. Pravidlá socialistického spolužitia ako „prameň práva“ alebo „náhrada práva“?

Pravidlám socialistického spolužitia a ich právnej či metaprávnej povahe sa v (dobovej) právnej vede venovala podrobná pozornosť kontinuálne od 60. rokov 20. storočia.² V rámci právnej vedy tak môžeme identifikovať množstvo názorov na ich právnu povahu, pôvod či význam pre socialistickú spoločnosť. Holländer v roku 1989 vyslovil názor, že pravidlá socialistického spolužitia môžu tiež byť prameňom práva, a to keď na ne odkazuje právny predpis. Totiž, podľa Holländera, tak ako je vždy prameňom ten predpis, na ktorý sa odkazuje v inom predpise, resp. inak povedané, keď predpis odkazuje na iný predpis, tak prameňom práva nie je odkazujúci, ale odkázaný predpis,³ podobne je tomu podľa Holländera aj pri dobovom odkaze na pravidlá socialistického spolužitia.

Naopak, Knapp v 70. rokoch 20. storočia popieral všeobecnú právnu povahu týchto pravidiel a zdôrazňoval ich morálny rozmer: „Pojem právnej normy a pojem pravidla socialistického spolužitia sa navzájom nevylučujú, ale obidva pojmy sa prekrývajú; všetky právne normy nášho socialistického právneho poriadku sú súčasne aj pravidlami socialistického spolužitia... Sú však aj pravidlá socialistického spolužitia, ktoré nie sú vyjadrené v právnej forme, ale sú obsiahnuté najmä vo forme morálnych pravidiel. Pokiaľ sa právne normy odvolávajú na pravidlá socialistického spolužitia ... rozumejú sa nimi práve takéto morálne pravidlá socialistického spolužitia.“⁴ Knapp teda popieral ich priamu právnu záväznosť, uznával len ich význam ako zdroja právnych noriem, resp. ako osobitného normatívneho systému, na ktorý sa odvolávajú právne predpisy (najmä Občiansky zákoník č. 40/1964 Zb. (ďalej len

² Z kvalifikačných prác možno upriamiť pozornosť na: MAHELOVÁ, H. *Pojem „Pravidla socialistického soužití“ a jeho úloha v systému československého občanského práva*. Diplomová práca. Brno: Masarykova Univerzita, Právnická fakulta, 1983; HANÁK, S. *Pojem a funkce pravidel socialistického soužití v občanském právu*. Diplomová práca. Brno: Masarykova Univerzita, Právnická fakulta, 1984; KOVAČOVIČOVÁ, M. *Funkce dobrých mravů v soukromém právu*. Diplomová práca. Brno: Masarykova Univerzita, Právnická fakulta, 2016/2017; SLUNÉČKOVÁ, J. *Neprávní normativní systémy a socialistické právo*. *Acta Universitatis Carolinae. Iuridica. Monographia*. 1978.

³ BLAHO, P. – HOLLÄNDER, P. *Postavenie práva v systéme metód štátneho riadenia spoločnosti*. Bratislava: Univerzita Komenského, 1989, s. 139.

⁴ KNAPP, V. – LUBY, Š. a kol., *Československé občianske právo. 1. zväzok*. Druhé prepracované a doplnené vydanie. Bratislava: Obzor, 1973, s. 108.

OZ z roku 1964).⁵ Uznával však aj ich metodologickú úlohu nástroja riadiaceho interpretácie práva: „Ďalší význam pravidiel socialistického spolužitia je v tom, že právna norma vyjadrená slovami neraz pripúšťa rôzny výklad, pričom skutočný obsah normy sa zabezpečuje interpretáciou. Pravidlá socialistického spolužitia tu môžu slúžiť aj ako významný interpretačný prostriedok...“⁶ V tomto zmysle, „(interpretačná) funkcia pravidiel socialistického spolužitia všeobecne ustanovuje, že ustanovenia občianskeho zákonníka treba uplatňovať a vysvetľovať v zmysle zásad občianskoprávných vzťahov, obsiahnutých v čl. I až VII (teda aj podľa zásad čl. VI). ... Pravidlá socialistického spolužitia nemožno nikdy použiť *contra legem*...“⁷

Lazar sa nad povahou pravidiel zamýšľal z hľadiska právnych následkov porušenia pravidiel socialistického spolužitia. Podľa neho, „čl. VI (OZ z roku 1964 – pozn.) nemá sankčné ustanovenia. To znamená, že rozpor výkonu práva s pravidlami socialistického spolužitia nebude sankcionovaný vždy, ale iba vtedy, keď zákon na takýto výkon práva ustanoví sankcie. ... Tak to bude v prípadoch, keď nesúlad výkonu práva s pravidlami socialistického spolužitia nebude mať takú intenzitu, aby spoločenský záujem vyjadrený právom vyžadoval sankciu. ... Ustanovenie čl. VI teda nemožno vykladať tak, že by každé správanie, ktoré nie je v súlade s pravidlami socialistického spolužitia, bolo protiprávne a že by každý právny úkon, ktorý by bol v rozpore s pravidlami socialistického spolužitia, už sám osebe by sa stal protiprávnym úkonom.“⁸

Právna povaha pravidiel socialistického spolužitia *per se* sa teda väčšinou odmieta, pričom sa však nespochybňoval ich právny význam – jednak tam, kde sa ich zákon (OZ z roku 1964) dovoľával, ale nespochybňovali sa ani ako osobitný metodologický nástroj tvorby, aplikácie a realizácie práva v súlade s programom Komunistickej strany Československa.

To naznačujú aj ustanovenia Ústavy ČSSR z roku 1960, č. 100/1960 Zb., ktorá stanovila pre spoločenské organizácie povinnosť viesť občanov k zachovávaniu pravidiel socialistického spolužitia: „Spoločenské organizace, plníce své poslání, vedou občany k zachovávaní zákonů, k dodržování pracovní kázně i pravidel socialistického soužití a usilují o to, aby předcházely a zamezovaly jejich porušování.“⁹ Neodlučiteľnou súčasťou občianskych práv

⁵ Knapp svoj vyššie citovaný názor potvrdil aj v inej publikácii z druhej polovice 80. rokov 20. storočia „V známém teoretickém sporu o charakter pravidel socialistického soužití (i jiných neprávních normativních systémů), jichž se zákon dovolává, respektive jejichž aplikaci přikazuje, jsme toho pevného přesvědčení, že právní závaznost pravidel socialistického soužití atd. nevyplývá z nich samých, nýbrž toliko z právní normy, jež na ně odkazuje i tehdy aplikují-li se podle příkazu zákona pravidla socialistického soužití či normy jiného neprávního normativního systému, nestávají se tyto normy samy pramenem práva, nýbrž je jím zákon, který na ně odkazuje a dovoluje, resp. přikazuje jejich aplikaci.“ KNAPP, V. a kol. *Úloha socialistického práva a jeho zdokonalování při výstavbě rozvinutého socialismu*. Praha: Svoboda, 1987, s. 67 – 68.

⁶ KNAPP – LUBY, *Československé občianske právo*, s. 108. „Interpretační význam norem neprávních normativních systémů spočívá v tom, že usměrňují výklad právní normy či právního úkonu, a v případě, že právní norma či právní úkon připouští různou interpretaci, orientují interpretační úvahu ke správnému a společensky žádoucímu výkladu.“ KNAPP, V. *Úloha socialistického práva a jeho zdokonalování při výstavbě rozvinutého socialismu*, s. 68.

⁷ KNAPP – LUBY, *Československé občianske právo*, s. 109.

⁸ LAZAR, J. – ŠVESTKA, J. a kol., *Československé občianske právo*. 1. zväzok. Bratislava: Obzor, 1986, s. 33.

⁹ Čl. 17 ods. 2 Ústavy ČSSR č. 100/1960 Zb.

a povinností sa mala stať „úcta k právum spoluobčanů, jakož i uvědomělé zachovávání pravidel socialistického soužití“.¹⁰ Garantom ochrany pravidel socialistického spoluzití sa mali stať orgány štátnej moci – národné výbory („Národní výbory za široké účasti občanů... zajišťují ochranu socialistického vlastnictví a všech vymožeností pracujícího lidu, socialistického pořádku ve společnosti, dodržování pravidel socialistického soužití a upevňují obranyschopnost republiky“¹¹), sudy a prokuratúra. Podľa čl. 97 ods. 2 ústavy sudy a prokuratúra mali celou svojou činnosťou vychovávať „občany k oddanosti a věci socialismu, k zachovávání zákonů a pravidel socialistického soužití i k čestnému plnění povinností ke státu a společnosti“ a v zmysle čl. 101 ods. 2 miestne ľudové sudy mali prispievať „k upevňování socialistické zákonnosti, k zajišťování společenského pořádku a pravidel socialistického soužití“. Povinnosť dodržiavať pravidlá socialistického spoluzití sa tak stala ústavnou zásadou,¹² uplatňovaním ktorej sa mal občan meniť na socialisticky uvedomelého občana socialistickej spoločnosti, ktorý bude pravidlá (právne, morálne, akékoľvek) dodržiavať dobrovoľne.¹³ Znalosť pravidiel socialistického spoluzití bola chápaná ako samozrejma povinnosť každého občana socialistickej spoločnosti, na čo pregnantne upozornil Bičovský: „Přece však nelze jinak, než postavit se na stanovisko, že pravidla socialistického soužití jsou něco tak samozřejmého, tak bytostně splývajícího se socialistickou společností v nadstavbové sféře, že pro občana, člena této společnosti, je to součást jeho vědomí, i když to nejsou definice a pravidla do právních norem oděná. Neodlišujeme se tu od postulátu, že každý občan má znát právní předpisy.“¹⁴

Z uvedeného ale vyplýva, že pravidlá socialistického spoluzití neboli chápané výlučne ako korektív právnych noriem, t.j. ako tradičné dobré mravy, ale ako osobitný normatívny systém, predpokladaný už Leninom, ktorý si mali občania za pomoci celého aparátu štátu osvojiť.¹⁵ To mal byť prvý krok k následnému nahradeniu práva týmto novým autonóm-

¹⁰ Čl. 38 Ústavy ČSSR č. 100/1960 Zb.

¹¹ Čl. 89 Ústavy ČSSR č. 100/1960 Zb.

¹² Na túto ústavnú zásadu priamo odkazuje aj dôvodová správa k OZ z roku 1964: „*Občanský zákoník rozvádí na poli občanského práva zásady, které vyjádřila naše socialistická ústava, zejména zásadu souladu zájmů jednotlivce a společnosti, ochrany socialistického a osobního vlastnictví, jednoty práv a povinností, rovnosti všech občanů a povinnosti zachovávat pravidla socialistického soužití.*“ Národní shromáždění Československé socialistické republiky 1963. III. volební období. Tisk 156. Vládní návrh. Občanský zákoník ze dne 1963 Tiež *Důvodová zpráva. Obecná část.* [online] 12. 12. 2024 [cit. 2025-06-21]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1960ns/tisky/t0156_09.htm.

¹³ JIČÍNSKÝ, Z. – LEVIT, P. *Socialistická ústava ČSSR: Ucelený výklad.* Praha: SNPL, 1961, s. 73.

¹⁴ BIČOVSKÝ, J. *Sousedská práva. II. přepracované vydání.* Praha: Orbis, 1976, s. 38.

¹⁵ Obsahové vyjadrenie pravidiel socialistického spoluzití sa často spájalo s Morálnym kódexom budovateľa komunizmu ako politického programového dokumentu premeny socialistického človeka na človeka komunistického v socialistickej etape vývoja spoločnosti. V jednej z jeho propagačných brožúr sa môžeme dočítať: „*Pri prechode ku komunizmu čoraz viac vzrastá úloha mravných prvkov v živote spoločnosti, rozširuje sa sféra pôsobenia morálneho faktora a podľa toho klesá význam administratívneho regulovania vzájomných vzťahov medzi ľuďmi. Strana bude povzbudzovať všetky formy uvedomelej sebadisciplíny občanov; vedúce k upevňovaniu a rozvoju základných pravidiel komunistického spolunažívania. Komunisti zavrhnú triednu morálku vykorisťovateľov a proti zvráteným egoistickým názorom a mravom starého sveta stavajú komunistickú morálku – najspravodlivejšiu a najušľachtilejšiu morálku, ktorá vyjadruje záujmy a ideály všetkého pracujúceho ľudstva. Prosté normy spravodlivosti a mravnosti, ktoré sa za panstva vykorisťovateľov znetvorovali alebo hanebne popierali, mení komunizmus na neochvejné životné pravidlá tak vo vzťahoch medzi jednotlivcami, ako aj vo vzťahoch medzi národmi. Komunistická morálka zahŕňa základné ľudské morálne normy, ktoré vytvorili ľudové masy za tisícročia v boji proti sociálnemu útlaku*“

ným normatívnym systémom. Podľa pôvodných marxistických doktrín mal totiž štát (a aj právo) zaniknúť s postupným utváraním komunistickej spoločnosti. Tieto predpovede boli načrtnuté osobitne F. Engelsom v diele *Anti-Dühring*, v ktorom Engels argumentoval, že štát odumrie.¹⁶ Tvrdil totiž, že štát existuje len dovtedy, pokiaľ predstavuje záujmy určitej spoločenskej vrstvy. Keď začne reprezentovať celú spoločnosť, stane sa zbytočným.¹⁷ Podľa Lenina síce mal štát pretrvať, no v podobe nového typu štátu, nie štátu v bežnom zmysle slova. Na rozdiel od kapitalistického či feudálneho štátu, ktorý je založený na utláčaní väčšiny menšinou, socialistický štát mal predstavovať vládu väčšiny proletárov nad malou hrstkou bývalých vykorisťovateľov.¹⁸ Vtedy podľa Lenina začne miznúť potreba osobitnej mašinérie s cieľom potláčať. Budú totiž na to stačiť omnoho jednoduchšie metódy, ako keď musí menšina kontrolovať väčšinu.¹⁹ Podľa Lenina si navyše ľudia „zvyknú zachovávať elementárne podmienky spolunažívania bez násilia a bez nátlaku“. ²⁰ V tomto zmysle sa teda zánik tradičného štátu s tradičnými funkciami – na istom dosiahnutom stupni vývoja ekonomických vzťahov, ktoré (ako ekonomická základňa) priamo predurčovali rozvoj nadstavby v podobe práva – mal spájať aj so zánikom práva ako sociálneho systému spojeného podľa marxistickej teórie nevyhnutne so štátom. Pritom malo dôjsť k jeho nahradeniu iným normatívnym systémom úplne inej kvality, omnoho jednoduch-

a mravnej skazenosti. Zvlášť veľký význam v mravnom rozvoji spoločnosti má revolučná morálka robotníckej triedy. ... Nová komunisticá morálka vzniká ako odraz životného postavenia robotníckej triedy. Je podriadená záujmom triedneho boja proletariátu. Jej základnými princípmi sú kolektívizmus, socialistické vlastníctvo a internacionalizmus, socialistický vzťah k práci a k spoločenskému vlastníctvu, socialistický humanizmus.“ PÁV, J. – DUNAJSKÁ, M. *Morálny kódex budovateľa komunizmu: metodologická a bibliografická pomôcka pre knihovníkov a členov brigád socialistickej práce*. Martin: Matica slovenská, 1962, s. 7 a 40.

¹⁶ „Len čo nebude ani jednej spoločenskej triedy, ktorú by bolo treba utláčať, len čo odstránením triedneho panstva a boja o individuálnu existenciu, ktorý vznikol doterajšou anarchiou vo výrobe, budú odstránené aj zrážky a výstrelky vyplývajúce z tohto boja – nebude tu čo utláčať, nebude tu nič, čo by si vyžadovalo osobitnú moc na utláčanie – štát. Prvý akt, ktorým štát vystúpi naozaj ako predstaviteľ celej spoločnosti – privlastnenie si výrobných prostriedkov v mene celej spoločnosti, bude zároveň jeho posledným samostatným aktom ako štátu. Zasahovanie štátnej moci do spoločenských vzťahov sa postupne stane v každej oblasti zbytočným a samo od seba uhasne. Namiesto vlády nad osobami nastúpi spravovanie vecí a vedenie výrobných procesov. Štát sa ‚nezruší‘, štát ‚odumrie‘.“ ENGELS, F. *Anti-Dühring*. In: HRUŠOVSKÝ, I. (ed.). *Marxisticko-leninská filozofia: Antológia z diel filozofov*. Bratislava: Nakladateľstvo Pravda, 1977, s. 306.

¹⁷ Porovnaj KÜHN, Z. *Aplikace práva soudcem v éře středoevropského komunismu a transformace. Analýza příčin postkomunistické právní krize*. Praha: C. H. Beck, 2005, s. 24.

¹⁸ Ako konštatuje Lenin vo svojom spise Štát a revolúcia: „Osobitnú moc na potláčanie‘ proletariátu buržoáziou, miliónov pracujúcich hrstkou boháčov, treba nahradiť‘ osobitnou mocou na potláčanie‘ buržoázie proletariátom (diktatúrou proletariátu). Práve v tom tkvie ‚odstránenie štátu ako štátu‘.“ LENIN, V. I. Štát a revolúcia. In: HRUŠOVSKÝ, I. (ed.). *Marxisticko-leninská filozofia: Antológia z diel filozofov*. Bratislava: Nakladateľstvo Pravda, 1977, s. 674.

¹⁹ Porovnaj KÜHN, *Aplikace práva soudcem v éře středoevropského komunismu a transformace. Analýza příčin postkomunistické právní krize*, s. 24.

²⁰ LENIN, Štát a revolúcia, s. 713.

ším a vyjadrujúcim záujmy všetkých členov komunistickej spoločnosti.²¹ Jeho vyjadrením boli práve pravidlá socialistického spolužitia, na ktoré si aj československá socialistická spoločnosť mala postupne zvykať, hoci v zmysle OZ z roku 1964 dočasne, ešte v ich kombinácii so stále využívaným tradičným spôsobom právnej regulácie, čo podľa marxisticko-leninskej právnej vedy zodpovedalo dosiahnutému stupňu rozvoja ekonomickej základne v období socializmu.²²

2. Politický alebo morálny pôvod pravidiel socialistického spolužitia?

Polemiky v socialistickej doktríne

Socialistická civilistika otvorene uznávala, že pravidlá socialistického spolužitia predstavovali osobitný normatívny systém, vytváraný paralelne s právom, resp. stojaci nad právom (aj s prihliadnutím na to, že tieto normy mali v budúcnosti právo v jeho tradičnom vyjadrení nahradiť), ktorý bol vytváraný orgánmi inými než sú orgány zákonodarnej moci. Čo však teda bolo ich skutočným zdrojom, a kto bol tvorcom týchto pravidiel? Podľa Bičovského ich určovala sama KSČ: „Pravidla socialistického soužití musí být v souladu s určujícím působením KSČ; při řešení konkrétní věci se dají odvodit z ideologické a jiné činnosti strany.“²³

To bol ďalší dôvod, prečo sa spochybňovalo stotožňovanie pravidiel socialistického spolužitia s morálkou (a dobrými mravmi). Podľa Hurdíka: „Myšlenka ztotožnění pravidel morálních a pravidel socialistického soužití, objevující se např. v právní vědě bulharské, polské a části sovětské, není prosta pochybností.“ Odkazoval pritom osobitne na názor poľského autora Woltera (A. Wolter: Prawo cywilne, zarys cześci ogólnej. Warszawa. 1967, s. 66 a nasl.), podľa ktorého „normy morální a pravidla socialistického soužití nejsou synonyma, nýbrž pravidla socialistického soužití z norem morálních vyrůstají, tyto morální normy konkretizují a jsou více spojeny s konkrétními okolnostmi života... Proto i pravidla socialistického soužití, ačkoliv mají výrazně programový charakter, musí být aplikována způsobem, který je v souladu s dosaženým stupněm rozvoje právního vědomí

²¹ „My si kladieme za konečný cieľ odstrániť štát, t.j. každé organizované a nesystematické násilie, každé násilie nad ľuďmi vôbec. Nečakáme príchod takého spoločenského zriadenia, v ktorom by sa nezachovávala zásada podriadenia sa menšiny väčšine. Keď sa však usilujeme o socializmus, sme presvedčení, že bude prerastať do komunizmu a v súvislosti s tým zmizne každá potreba násilia nad ľuďmi vôbec, potreba podriadenia sa človeka človeku, časti obyvateľstva inej jeho časti, lebo ľudia si zvyknú zachovávať elementárne podmienky spolunažívania bez násilia a bez nátlaku.“ LENIN, Štát a revolúcia, s. 713.

²² Socializmus ako etapa vývoja štátu a spoločnosti bol v sovietskej právnej vede chápaný ako prípravná a dôležitá, dokonca obligatórna, fáza vývoja spoločnosti pred komunisticou fázou jej vývoja. Počas tejto socialistickej etapy si ľudia mali osvojiť prednosť záujmov kolektívu pred záujmami jednotlivca, mali sa naučiť pracovať dobrovoľne, v prospech spoločnosti, mali sa definitívne zbaviť prežitkov minulosti a aj idey, že spoločnosť potrebuje na správu verejných vecí osobitný právny systém a donucovací (štátny) aparát. Ľudia sa mali spracovať už len pravidlami spoločenského spolužitia. FEDOSEJEV, P. N. a kol. *Vědecký komunismus*. Praha: Svoboda, 1973, s. 200 – 201.

²³ Ako prechodné riešenie v období socializmu bolo zvolené aj ich možné vynucovanie sankciou: „Porušení pravidel socialistického soužití může založit skutkovou podstatu přestupku podle § 19 zák. č. 60/1961 Sb. o úkolech národních výborů při zajišťování socialistického pořádku. Kvalifikované porušení pravidel socialistického soužití může také založit skutkovou podstatu přečinu podle § 9 zák. č. 150/1969 Sb. o přečinech.“ BIČOVSKÝ, J. *Základní předpisy občanskoprávní*. Praha: Orbis, 1974, s. 41.

v konkrétnom časovom období.²⁴ Inak povedané, pravidlá socialistického spolužitia mali preskriptívny obsah určený politickou líniou komunistickej strany. Podľa Moravca²⁵ mali pravidlá socialistického spolužitia prekonávať bežné normy morálky postupne spolu s odstránením nesúlady medzi záujmami individua a záujmami kolektívu. Vyšší typ vývoja spoločnosti mal v budúcnosti byť charakterizovaný tým, že priamo spoločnosť bude žiadať od občanov, aby sa pravidlami socialistického spolužitia riadili, dosiahne sa morálna jednota jednotlivca (občana a spoločnosti) a takmer všeobecná záväznosť pravidiel socialistického spolužitia. Morálne pravidlá sa tak mali stať súladné s pravidlami politickými.

Teória o morálnej povahe pravidiel socialistického spolužitia súvisela s jednoduchou premisou, podľa ktorej boli dobré mravy nahradené pravidlami socialistického spolužitia.²⁶ Tak aj Bičovský a Holub dobovo konštatujú: „Sú to pravidlá morálne, a nie právne. ... Všetky právne ustanovenia musia byť v súlade s nimi a vychádzať z nich. ... Popri ... interpretačnej povahe majú aj povahu zakazovaciu v prípadoch, v ktorých sa im priznáva (čl. VI OZ a čl. III ZP)...“²⁷ Určitá príbuznosť medzi prvorepublikovými dobrými mravmi a chápaním úlohy pravidiel socialistického spolužitia pritom skutočne mohla byť viditeľná. V odôvodnení rozhodnutia zo dňa 1. októbra 1931 tak Najvyšší súd ČSR uviedol, že ak zákon považuje zmluvy, ktoré sa priečia zákonnému zákazu alebo dobrým mravom za ničotné, stavia dobré mravy na roveň zákonnému zákazu, v dôsledku čoho sa dobré mravy stávajú súčasťou právneho poriadku. Úlohou dobrých mravov je tak vyplniť prípadnú medzeru v pozitívnych zákonoch, keby sa v konkrétnom prípade takáto potreba objavila.²⁸ Tú istú rolu²⁹ (ale spolu s ďalšími nemenej dôležitými úlohami – pomeriavania záujmov a interpretácie) mali spĺňať aj pravidlá socialistického spolužitia. Obsahovo sa

²⁴ HURDÍK, J. Pravidla socialistického soužití v občanském právu. *Právní obzor*, 1986, roč. 69, č. 5, s. 439 – 440.

²⁵ „Současné s postupným mizením, resp. s likvidací nesouladu mezi zájmy obecnými a jednotlivčeskými se vyvíjí a upevňuje morální jednota lidu a vžívají se pravidla socialistického soužití. Ve společnosti však, jejíž členové považují tato pravidla za samozřejmé a závazné směrnice pro své chování, nemá místo takový zjev, jako je zneužívání nejistoty v právních vztazích. ... nabývají stále většího významu pravidla socialistického soužití a právo společnosti žádat od občanů, aby se jimi řídili, stává se stále silnějším a naléhavějším.“ MORAVEC, V. Promlčení a pravidla socialistického soužití. *Právní obzor*, 1961, roč. 44, č. 2, s. 116 – 117.

²⁶ Pozri bližšie: *Důvodová zpráva k návrhu Občanského zákoníka, Obecná část*, s. 7. [online]. 10. 12. 2024 [cit. 2024-12-10]. Dostupné na: https://vlada.gov.cz/assets/media-centrum/aktualne/d_vodov_zpr_va_k_oz_30_1_5.2008.pdf. Tiež porovnaj TÉGL, P. O dobrých mravech. *Bulletin advokacie*, 2011, č. 7 – 8, s. 33.

²⁷ BIČOVSKÝ, J. – HOLUB, M. *Náhrada škody v československom právnem poriadku*. Bratislava: Obzor, 1983, s. 22.

²⁸ Rozhodnutie Najvyššieho súdu ČSR zo dňa 1. októbra 1931, č. Rv II 261/30 (zbierka Vážný č. 11044). Z odôvodnenia predmetného rozhodnutia: „Prohlašuje-li zákon za nicotné smlouvy, jež se přiči zákonnému zákazu nebo dobrým mravům, staví ‚dobré mravy‘ na roveň zákonnému zákazu a činí tak ‚dobré mravy‘ součástí právního řádu. Pojem ‚dobrých mravů‘ má za úkol vyplniti případnou mezeru pozitivních zákonů, kdyby se v konkrétním případě objevila nutnost takového vyplnění mezery v zákoně.“ Citované podľa: VÁŽNÝ, F. (ed.). *Rozhodnutí nejvyššího soudu Československé republiky ve věcech občanských*. Ročník 13. Praha: JUDr. V. Tomsa, právnické vydavatelství Praha XII, 1932, s. 1142. Na predmetné rozhodnutie poukazuje aj ČEČOTOVÁ, V. *Dobré mravy v slovenskom súkromnom práve*. Bratislava: Epos, 2005, s. 53.

²⁹ „Funkciou pravidiel socialistického spolužitia v normatívnej oblasti sa rozumeli prípady, keď zákon dovoľoval alebo ukladal, aby určité správanie bolo právne posudzované podľa pravidiel socialistického spolužitia, alebo aby nejaká otázka bola rozhodnutá podľa pravidiel socialistického spolužitia.“ ČEČOTOVÁ, V. Dobré mravy ako interpretačné a aplikačné pravidlo. *Justičná revue*, 2005, roč. 57, č. 3, s. 342.

však pochopiteľne nezhodovali s „buržoáznymi“ dobrými mravmi. Aj Bičovský a Holub totiž akceptovali, že „obsah pravidiel socialistickeho spolužitia právne predpisy neupravujú. Treba pozorne sledovať rozvoj socialistickej spoločnosti, jeho žiaduci trend a v ňom poznávať to, čo je pre tieto pravidlá významné.“³⁰ Obsah pravidiel socialistickeho spolužitia bol totiž menlivý, prispôboval sa konkrétnemu stupňu vývoja spoločnosti a konkrétnej situácii: „Podle měnících se politicko-ekonomických podmínek může dojít k různým změnám vždyť pravidla socialistickeho soužití je pojem dosti široký, tvárný a obsahuje různé proměnlivé složky.“³¹ Východiskom sa mohol a mal podľa Bičovského stať morálny kódex komunistu (presnejšie morálny kódex budovateľa komunizmu), ako ho formuloval XXII. Zjazd KSSZ, ako aj z materiály najvyšších orgánov KSČ: „Môžeme hovoriť o socialistickej slušnosti, o socialistickej mravnosti. Zdôrazňuje sa napríklad statočná práca pre spoločnosť, vysoké uvedomenie si spoločenskej zodpovednosti, starostlivosť o zachovanie a rozmnoženie spoločenských hodnôt, kolektivismus, nezmieriteľnosť s porušovaním záujmov spoločnosti, vzájomná súdružská pomoc, humánne vzťahy a vzájomná úcta medzi ľuďmi, statočnosť a pravdivosť, mravná čistota, prostota a skromnosť, nezmieriteľnosť s nespravodlivosťou, s príživníctvom, nestatočnosťou, kariérizmom a mamónárstvom, atď.“³²

Bičovský³³ sám tieto pravidlá odvodzuje od záverov zjazdov KSSZ a KSČ: „Ak sledujeme závery XIV. Zjazdu KSČ, stretávame sa napr. s myšlienkou, že v rozpore s cieľmi komunistickej strany je ‚pasivita‘ t.j. aj ľahostajnosť a ‚formalizmus‘. Zdôrazňuje sa vytváranie súdružských vzťahov, s vysokou náročnosťou voči sebe samým i voči druhým, so vzájomnou kritikou, sebakritikou, so súdružským pochopením, pomocou a podporou... Ako vidno, pravidlá socialistickeho spolužitia by v susedských vzťahoch vyžadovali vzájomne dobrý aktívny prístup, súdružské pochopenie, pomoc a podporu, pravda, s kritikou a sebakritikou; vyžadovali by neformálny prístup. ... vytvoril sa však pojem, ktorý v tomto zmysle platí vlastne pre všetky socialistické štáty, kde vedúcu úlohu má komunistická strana, a to je ‚morálny kódex budovateľa komunizmu‘,³⁴ ako sa formuloval na XXII. Zjazde

³⁰ BIČOVSKÝ – HOLUB, *Náhrada škody v československom právnom poriadku*, s. 22

³¹ HOLUB, M. – BIČOVSKÝ, J. – WURSTOVÁ, J. *Nová susedská práva*. Praha: Panorama, 1990, s. 15.

³² BIČOVSKÝ – HOLUB, *Náhrada škody v československom právnom poriadku*, s. 22 – 23. Podobne HOLUB – BIČOVSKÝ – WURSTOVÁ, *Nová susedská práva*, s. 15.

³³ BIČOVSKÝ, J. *Susedské práva*. Bratislava: Obzor, 1976, s. 15 – 17.

³⁴ Morálny kódex budovateľa komunizmu bol v období socializmu známy pod skratkou *MOKOBUKO*. Mal predstavovať „dokument humanizmu ľudí novej epochy, ukazovať cestu a úlohy pri formovaní nového človeka“. Stal sa základným výchovným programovým dokumentom na jednotlivých typoch škôl, od základných škôl až po univerzity. K základným výchovným úlohám tohto morálneho kódexu významného pre totalitnú československú minulosť patrilo: „1. upevnenie komunistického svetonázoru, hlboké viery v ideály komunizmu, uvedomelého vzťahu k povinnostiam voči spoločnosti, upevnenie socialistickeho internacionalizmu a oddanosti k vlasti, 2. výchova prácou, rozvoj komunistického vzťahu k práci a k spoločenskej výrobe, 3. upevnenie zásad komunistickej morálky, dobrovoľné dodržiavanie pravidiel komunistického spolužitia.“ PÁV, J. – DUNAJSKÁ, M. *Morálny kódex budovateľa komunizmu: metodologická a bibliografická pomôcka pre knihovníkov a členov brigád socialistickej práce*, s. 6. Podrobnejší výklad jednotlivých noriem novej komunistickej morálky približovali viaceré dobové publikácie 60. a 70. rokov 20. storočia odborného i popularizačného charakteru, napr. KÁNSKÝ, J. – MACHOVEC, M. – MARUŠIAK, M. *Morálka dnes a zajtra. O kódexe komunistickej morálky*. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry, 1963, TITARENKO, A. I. (red.) *Marxistická etika*. Praha: Svoboda, 1979, LÖNČIK, M. *Komunistická morálka – najvyššia etapa mravného rozvoja ľudstva*. Bratislava: Vojenská politická akadémia Klementa Gottwalda, 1979 a i. Súčasní autori morálny kódex budovateľa komunizmu prirovnávajú

KSSZ. Obsahom tohto morálneho kódexu socialistickej a budúcej komunistickej doby bola celková premena človeka na nového socialistického človeka charakterizovaného črtami ako „oddanosť veci komunizmu, láska k socialistickej vlasti a k socialistickým krajinám; svedomitá práca pre spoločnosť – kto nepracuje, nech neje; starostlivosť každého o zachovanie a rozmnoženie spoločenských hodnôt; vysoké vedomie spoločenskej povinnosti; nezmieriteľnosť s porušovaním záujmov spoločnosti; kolektivismus a súdružská vzájomná pomoc – jeden za všetkých, všetci za jedného; humánne vzťahy a vzájomná úcta medzi ľuďmi – človek je človeku priateľom, súdruhom i bratom; statočnosť a pravdivosť, prostota a skromnosť vo verejnom i osobnom živote; vzájomná úcta v rodine, starostlivosť o výchovu detí; nezmieriteľnosť s nespravodlivosťou, príživníctvom, nestatočnosťou, karierizmom a chamtivosťou; priateľstvo a bratstvo všetkých národov ZSSR, nezmieriteľnosť s národnou a rasovou nenávisťou, nezmieriteľnosť voči nepriateľom komunizmu, mieru a slobody národov; bratská solidarita s pracujúcimi všetkých krajín, so *všetkými národmi*.“³⁵ Najčastejšie bolo v právnej vede zdôrazňované, že pod pravidlami socialistického spolužitia bolo v skratke potrebné rozumieť pravidlá/zásady, ktoré „vyplývajú z morálneho kódexu budovateľa komunizmu pro chování v intersubjektových vzťahoch“.³⁶

Podobne Eliáš začiatkom 70. rokov 20. storočia tvrdil, že pravidlá socialistického spolužitia sú spoločenské ideologické normy, ktoré sú osobitným druhom spoločenských názorov (ideí), tvoriacich spolu so spoločenskými inštitúciami nadstavbu spoločnosti. Tieto spoločenské ideologické normy upravujú určitým spôsobom správanie ľudí v ich vzájomných spoločenských vzťahoch, a podľa dôležitosti, ktorú nimi spravované spoločenské vzťahy majú pre robotnícku triedu a ostatných pracujúcich, možno ich rozdeliť na štyri skupiny:

- a) Spoločenské obyčaje (zvyklosti),
- b) Mravné normy,
- c) Politické normy,
- d) Právne normy.

Zásadami socialistického spolužitia však treba aj podľa neho z hľadiska OZ z roku 1964 rozumieť zásady vyplývajúce z morálneho kódexu budovateľa komunizmu pre správanie v intersubjektívnych vzťahoch. V rámci vzťahov sa následne prejavia ako vzájomná úcta, vzájomná súdružská pomoc, odmietanie nespravodlivosti, odmietanie príživníctva, zmysel pre kolektív a kolektívnu spoluprácu, poctivý vzťah k práci, šetrnosť k majetku v spoločenskom vlastníctve, práca pre spoločnosť, starostlivosť o zachovanie a rozmnoženie spoločenských hodnôt a pod.³⁷

k desatoru prikázání totalitního režimu. LESŇÁK, S. – ŠTĚRBA, R. Mravná výchova v ČR a na českých územích v minulosti. [online]. *Ostium*, 2017, roč. 13, č. 1. [cit. 2025-06-01]. Dostupné na: <<https://ostium.sk/language/sk/mravna-vychova-v-cr-a-na-ceskych-uzemiach-v-minulosti/>>.

³⁵ BIČOVSKÝ, *Susedské práva*, s. 15 – 17.

³⁶ HOLUB – BIČOVSKÝ – WURSTOVÁ, *Nová susedská práva*, s. 15.

³⁷ ELIÁŠ, J. *Společensko-ekonomické základy socialistického občanského práva*. Praha: Academia, 1970, s. 21 a nasl. Švestka podobne zdôrazňuje v rámci medziľudských vzťahov základné socialistické morálne princípy akými sú: poctivá práca v prospech celku, uvedomelá pracovná kázeň, aktívna ochrana socialistického vlastníctva, pomoc a spolupráca medzi občanmi, úcta a ohľaduplnosť a i. ŠVESTKA, J. *Odpovědnost za škodu podle občanského zákoníku*. Praha: Academia, 1966, s. 228.

Napokon, Lazar definoval pravidlá socialistického spolužitia tiež primárne morálnymi pojmami a kategóriami, a to nasledovne: „Statočná práca v prospech celku, uvedomeľá disciplína, aktívna ochrana socialistického vlastníctva, podriadenosť osobných záujmov záujmom celku, vzájomná pomoc a spolupráca medzi občanmi, úcta a ohľaduplnosť v správaní voči ostatným spoluobčanom.“³⁸

Z uvedeného pomerne neurčitého obsahu pritom pramenili aj prirodzené polemiky o tom, čo je v socialistickej a budúcej komunistickej spoločnosti ešte zo starého práva prípustným, a ktoré inštitúty naopak už treba považovať za prežitie a rozporné s pravidlami socialistického spolužitia. Hoci sa totiž tvrdilo, že všetko platné právo je súladné s pravidlami socialistického spolužitia, existovali názory, ktoré tieto tvrdenia spochybňovali. Ako príklad môžeme uviesť úvahu Moravca o význame premlčania v socialistickej spoločnosti, ktorý tento inštitút vnímal ako rozporný so socialistickou morálkou a pravidlami socialistického spolužitia: „Môžeme proto bez nadsázky říci, že po dosažení vývojové etapy charakterizované zmíněným souladem, morální jednotou a téměř obecnou závazností pravidel socialistického soužití lze žádat, aby dlužníci námitku promlčení zásadně nevznášeli.“ Poukazoval pritom na § 31 ods. 1 OZ z roku 1964 „podle něhož žádný právní úkon se nesmí dostat do rozporu s pravidly socialistického soužití, které sice nejsou ve vývoji naší společnosti činitelem proměnlivým, jejichž význam však se mění, t.j. vůči hledě roste v podmínkách dovršující se výstavby socialismu. Nutno proto připustit, že námitka promlčení, která byla kdysi dovolenou a samozřejmou obranou, za nové společenské situace v četných případech samozřejmou, resp. přípustnou nebude.“³⁹

3. Pravidlá socialistického spolužitia v OZ z roku 1964

3.1 Ideové pozadie v dôvodovej správe k OZ z roku 1964

OZ z roku 1964 predstavoval experiment v pravom zmysle slova, pokus o vytvorenie nového socialistického občianskeho práva nielen čo do terminológie a inštitútov, ale i čo do prebudovania spôsobu myslenia človeka a vo všeobecnosti ľudskej povahy.

Idealistické, či skôr ideologické predstavy o víťazstve socializmu a o nových hodnotách socialistickej spoločnosti a socialistického človeka vychádzajúce z politických proklamácií⁴⁰ čítame už z dôvodovej správy k návrhu osnovy OZ z roku 1964: „Ve všech svých institutech vychází osnova z toho, že zájmy jednotlivce a společnosti jsou za socialismu

³⁸ LAZAR, J. – ŠVESTKA, J. a kol. *Československé občianske právo*. 2. zväzok. Bratislava: Obzor, 1987, s. 284.

³⁹ MORAVEC, Promlčení a pravidla socialistického soužití, s. 117.

⁴⁰ „Občanský zákoník z r. 1964 vznikl v atmosféře konce 50. let, která vyústila v přijetí nové československé ústavy, prohlásující náš stát za Československou socialistickou republiku (ČSSR). Již XII. sjezd Komunistické strany Československa v roce 1962 deklaroval završení etapy budování socialismu a nastoupení cesty ke komunismu ... definitivně potvrdil novou hospodářsko-ideologickou orientaci strany směřující ke stupňování radikálních reforem, které souvisejí se vytýčenou transformací společností, role státu a práva. ... Budování komunistické společnosti vyžadovalo změnu společenských vztahů na všech úrovních (zejména pak v poměru občan-stát a vztahu socialistických průmyslových podniků navzájem), přičemž nový občanský zákoník měl reflektovat podmínky nově se rodící společnosti.“ BĚLOVSKÝ, P. *Občanské právo*. In: BOBEK, M. – MOLEK, P. – ŠIMÍČEK, V. (eds.) *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Mezinárodní politologický ústav, Masarykova univerzita, 2009, s. 436 – 437.

v zásadním souladu. Tento soulad se v oblasti práva projevuje jako jednota a vzájemná podmíněnost občanských práv a povinností vůči společnosti; je určujícím hlediskem postavení občana ve společnosti.⁴¹ Takto naformulované cíle zjavně odhaľují politické snahy o potlačenie individualizmu, liberalizmu, či sebeckosti, čo sú však v skutočnosti krycie mená pre potlačenie autonómie vôle a slobody jednotlivca. Tá mala byť definitívne potlačená v prospech vôle celku, kolektívu, vyslovovanej v zásade orgánmi komunistickej strany – primárne ÚV KSČ a zjazdmi strany. Že pritom nemalo ísť iba o ideál, ale o želanú realitu, dokazuje dôvodová správa reálnymi nástrojmi donútenia: „V souladu s požadavkem, aby byly prosazeny zájmy společnosti, poskytuje osnova dostatek právních prostředků k tomu, aby mohlo být zakročeno proti těm, kteří staví své úzce osobní, sobecké zájmy nad zájmy celku.“⁴²

Práve nový normatívny systém, v ktorom záujmy jednotlivca ustupujú záujmom celku, bol výstižne vyjadrený v rozsiahlejšie využívanom pojme „pravidlá socialistického spoluzitia“, ktorý sa tak stal do istej miery vyjadrením novej „socialistickej morálky“, „morálky budovateľa komunizmu“,⁴³ či „morálneho profilu socialistického človeka“⁴⁴ ako paraprávneho systému noriem socialistickej spoločnosti v jeho vlastnom dynamickom vývoji.⁴⁵ Tieto pravidlá stáli fakticky nielen popri práve, ale dokonca nad zákonom. Boli aplikovateľné v právnom poriadku najmä tam, kde sa ich zákony dovoľávali, ale zároveň mali byť i osobitným metodologickým nástrojom interpretácie práva a vyplňania medzier v práve. Boli teda osobitným metodologickým a normatívnym nástrojom stojacim v podstate nad právnym poriadkom, pričom do budúcnosti mali v duchu pôvodných leninských predstáv o zániku štátu a práva v komunistickej spoločnosti, zrejme dokonca celkom nahradiť právny normatívny systém. Kým sa tak však stane, mali si na tento nový normatívny systém občania zvyknúť a osvojiť si ho – a to práve i prostredníctvom noriem OZ z roku 1964.

S predstavou, že socialistická morálka si vyžaduje prevýchovu podstaty človeka, ktorá prinesie i nové chápanie normatívneho systému spoločnosti, implicitne pracovala aj dôvodová správa k OZ z roku 1964, ktorá konštatuje špecifický znak socialistického práva a jeho budúceho vývoja a osudu – spĺyvanie práva a morálky: „Ve vztahu občana ke společnosti hraje významnou roli i morálka, která se při postupu ke komunismu stále sblíží s právem. Z toho důvodu normuje občanský zákoník i určité principy morální, a tím posiluje jejich význam. Již v zásadách občanskoprávních vztahů se osnova dovolává pravidel socialistického soužití.“⁴⁶

⁴¹ Národní shromáždění Československé socialistické republiky 1963. III. volební období. Tisk 156. Vládní návrh. Občanský zákoník ze dne 1963. Důvodová zpráva. Obecná část. [online] 12. 12. 2024 [cit. 2024-12-12] Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1960ns/tisky/t0156_09.htm

⁴² Národní shromáždění Československé socialistické republiky 1963. III. volební období. Tisk 156. Vládní návrh. Občanský zákoník ze dne 1963. Důvodová zpráva. Obecná část. [online] 12. 12. 2024 [cit. 2024-12-12] Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1960ns/tisky/t0156_09.htm

⁴³ BIČOVSKÝ, J. Sousedská práva. II. přepracované vydání, s. 17 – 18.

⁴⁴ BIČOVSKÝ – WURSTOVÁ, *Nová sousedská práva*, s. 15.

⁴⁵ „Z různých názorů můžeme citovat, že žádným vyjmenováním žádaných vlastností se nedá načrtnout dokonale morální profil socialistického člověka a také pravidla socialistického soužití nelze podat jako nějaký hotový a trvale platný katalog.“ BIČOVSKÝ – WURSTOVÁ, *Nová sousedská práva*, s. 15.

⁴⁶ Národní shromáždění Československé socialistické republiky 1963. III. volební období. Tisk 156. Vládní návrh. Občanský zákoník ze dne 1963. Důvodová zpráva. Obecná část. [online] 12. 12. 2024 [cit. 2024-12-12]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1960ns/tisky/t0156_09.htm

Pravidlá socialistického spoluzitia sa mali jednak prejavovať v právnych normách a ich obsahu implicitne, ale právne normy sa ich mali tiež explicitne dovolávať, podobne ako to činili právne normy buržoázneho práva vo vzťahu k dobrým mravom. Či však pri pravidlách socialistického spoluzitia šlo naozaj o pravidlá „morálne“ (ako to konštatuje dôvodová správa a paralela k dobrým mravom buržoázneho práva), bolo v socialistickej právnej teórii prijímané nejednotne, na čo sme poukázali vyššie. Nepochybne však malo ísť o nové pravidlá správania sa, označované aspoň formálne ako „socialistická morálka“, ktorá však v skutočnosti zahŕňala i iné normy a pravidlá, než je bežné chápanie morálky buržoáznej spoločnosti. Výrečne to konštatuje dôvodová správa k OZ z roku 1964, ktorá za takéto „pravidlo“ považovala i „uspokojovanie potrieb občanov“: „Uspokojování potřeb občanů společnost zajišťuje také bezplatným rozdělováním podle potřeb. Tato zásada, která svou povahou je již komunistickou formou rozdělování, existuje za socialismu jen v míře omezené.“⁴⁷ Práve na uvedenej otázke uspokojovania potrieb si nižšie na konkrétnych prípadoch zo súdnej praxe ukážeme využívanie tejto zásady pri aplikovaní pravidiel socialistického spoluzitia v súdnom konaní.

3.2 Normatívne vyjadrenie pravidiel socialistického spoluzitia v OZ z roku 1964⁴⁸

Pravidlá socialistického spoluzitia upravoval osobitne čl. VI zásad OZ z roku 1964: „Výkon práv a povinností vyplývajúcich z občianskoprávných vzťahov musí byť v súlade s pravidlami socialistického spoluzitia.“ V samotnom paragrafovom znení OZ z roku 1964⁴⁹ sa ďalej vyskytovali vo viacerých ustanoveniach, a to v § 5,⁵⁰ § 35 ods. 2,⁵¹ § 79,⁵²

⁴⁷ Národní shromáždění Československé socialistické republiky 1963. III. volební období. Tisk 156. Vládní návrh. Občanský zákoník ze dne 1963. Důvodová zpráva. Obecná část. [online] 12. 12. 2024 [cit. 2024-12-12]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1960ns/tisky/t0156_09.htm. Pozri aj BIČOVSKÝ, *Základní předpisy občanskoprávní*, s. 33.

⁴⁸ Ich normatívne vyjadrenie nájdeme aj v iných socialistických predpisoch (Občiansky zákoník z r. 1950, Zákoník práce z r. 1965, Trestný zákon z r. 1950, Trestný zákon z r. 1961, Občiansky súdny poriadok z roku 1963).

⁴⁹ Veľkým právnym problémom bola absencia úpravy imisií v OZ z roku 1964. Práve susedské spory sa tak stali platformou uplatňovania pravidiel socialistického spolunažívania. K náprave došlo novelizáciou OZ zákonom č. 131/1982 Zb. V predmetnom medziobdobí bolo potrebné práve pri sporoch týkajúcich sa imisií vychádzať zo zásad čl. VI a VII OZ z roku 1964. Problémy v súdnej praxi so zreteľom k územiu Slovenska bližšie predstavuje: Rozbor a zhodnotenie rozhodovania súdov Slovenskej socialistickej republiky vo veciach ochrany vlastníctva k nehnuteľnostiam a stanoviska občianskoprávného kolégia Najvyššieho súdu SSR zo dňa 27. júna 1972, č. Cpj 59/71 (č. 65 Zbierky súdnych rozhodnutí a stanovísk). In: *Zbierka súdnych rozhodnutí a stanovísk. Ročník 1972*. Praha: Vydáva Najvyšší soud ČSSR s. 503 – 505.

⁵⁰ § 5 OZ z roku 1964 – kedy možno hľadať pomoc u národného výboru („aby zachovávanie pravidiel socialistického spoluzitia bolo obnovené, môže miestny národný výbor predbežne zasah do práva zakázať alebo uložiť, aby závadný stav bol odstránený“).

⁵¹ § 35 ods. 2 OZ z roku 1964 – o výklade prejavu vôle („prejav vôle treba vykladať tak, ako to so zreteľom na okolnosti, za ktorých bol urobený, zodpovedá pravidlám socialistického spoluzitia“).

⁵² § 79 OZ z r. 1964 – o určení lehoty plnenia dlhu („ak je čas splnenia ponechaný na vôľu dlžníka, určí ho na návrh veriteľa súd podľa okolností prípadu tak, aby to bolo v súlade s pravidlami socialistického spoluzitia“).

§ 148 ods. 2,⁵³ § 184 písm. b),⁵⁴ § 305 ods. 2,⁵⁵ § 384,⁵⁶ § 409,⁵⁷ § 424,⁵⁸ § 442,⁵⁹ § 447 ods. 2⁶⁰ a § 448 ods. 2.⁶¹

Z textácie jednotlivých ustanovení si možno všimnúť terminologickú nejednotnosť a zamieňanie pojmov „zásady socialistického spoluzití“ (§ 184 a § 305) a „pravidlá socialistického spoluzití“. Oba pojmy však dobová právna veda chápala ako identické.⁶²

Podľa Bičovského pritom súlad s pravidlami socialistického spoluzití, ktorý sa vyžaduje v citovaných ustanoveniach, je inak znak, ktorý

- musí uplatniť ten, kto podľa zákona je na to oprávnený, aby stanovená sankcia mohla pôsobiť,
- pri občianskoprávných vzťahoch sa musí uplatniť na súde (ak nedôjde k dohode),
- môže znamenať nárok na:
 - a) zmenu existujúceho právneho stavu, o plnenie ktorého ide (§ 79 OZ),
 - b) zrušenie existujúceho právneho stavu (§ 148 ods. 2, § 14 písm. b) OZ),
 - c) obnovenie stavu pred založením a splnením právneho vzťahu (§ 409 OZ),

⁵³ § 148 ods. 2 OZ z r. 1964 – o zrušení bezpodielového spoluvlastníctva manželov („zo závažných dôvodov, najmä ak by ďalšie trvanie bezpodielového spoluvlastníctva odporovalo pravidlám socialistického spoluzití, môže súd na návrh niektorého z manželov toto spoluvlastníctvo zrušiť i za trvania manželstva“).

⁵⁴ § 184 písm. b) OZ z r. 1964 – o zrušení práva užívať byt („súd môže na návrh organizácie zrušiť právo užívať byt: ... b) ak užívateľ alebo tí, ktorí s ním bývajú, napriek výstrahe hrubo porušujú zásady socialistického spoluzití ...“). Porušovanie zásad socialistického spoluzití najčastejšie spočívalo v hádkach, v hrubom správaní, v nadávkach a pod. Bližšie: Správa a zhodnocovanie rozhodovania súdov v Slovenskej socialistickej republike prejednávanych a schválených občianskoprávnym kolégium Najvyššieho súdu SSR zo dňa 15. júna 1977, č. Cpj 11/77 (č. 14 Zbierky súdnych rozhodnutí a stanovísk). In: *Zbierka súdnych rozhodnutí a stanovísk. Ročník 1978*. Praha: Vydáva Najvyšší súd ČSSR, s. 361.

⁵⁵ § 305 ods. 2 OZ z r. 1964 – o odstúpení od zmluvy v prípade ubytovacieho zariadenia („organizácia môže od zmluvy pred uplynutím dohodnutej doby odstúpiť, ak občan v ubytovacom zariadení i napriek výstrahe hrubo porušuje zásady socialistického spoluzití ...“).

⁵⁶ § 384 OZ z r. 1964 – o tom, že občianska výpomoc musí byť v súlade s pravidlami socialistického spoluzití („poskytnutie občianskej výpomoci musí byť v súlade s pravidlami socialistického spoluzití“).

⁵⁷ § 409 OZ z r. 1964 – o podmienkach vrátenia daru („darca sa môže domáhať vrátenia daru, ak sa obdarovaný správa k nemu alebo k členom jeho rodiny tak, že tým hrubo porušuje pravidlá socialistického spoluzití“).

⁵⁸ § 424 OZ z r. 1964 – o zodpovednosti za konanie proti pravidlám socialistického spoluzití („za škodu zodpovedá i ten, kto ju spôsobil úmyselným konaním proti pravidlám socialistického spoluzití“). Opačovaným príkladom boli kanadské žartíky a zlomyseľné konanie, ktorého účelom bolo spôsobiť škodu inému činnosťou, ktorá formálne nemala charakter protiprávnosti – v tomto ustanovení sa pritom samotné pravidlá socialistického spoluzití stávajú právnu povinnosťou, ktorej úmyselným porušením nastupuje právna zodpovednosť (k náhrade škody). Pozri aj BIČOVSKÝ – HOLUB, *Náhrada škody v československom právnom poriadku*, s. 275.

⁵⁹ § 442 OZ z r. 1964 – o tom, že okrem skutočnej škody je možné nahradiť aj inú škodu, ak by jej nepriznanie odporovalo pravidlám socialistického spoluzití („ak ide o škodu spôsobenú úmyselne, môže súd priznať náhradu aj inej škody, ak by nepriznanie tejto ďalšej náhrady odporovalo pravidlám socialistického spoluzití“). Napríklad, keby budúci zárobok osoby, ktorá utrpela ujmu na zdraví, bol nižší ako budúci zárobok škodcu.

⁶⁰ § 447 ods. 2 OZ z r. 1964 – o určení náhrady pri ujme na zdraví („pri škode na zdraví spôsobenej úmyselne môže súd určiť aj vyššiu sumu náhrady, ak by jej nepriznanie odporovalo pravidlám socialistického spoluzití“).

⁶¹ § 448 ods. 2 OZ z r. 1964 – o určení odškodného pri usmrtení („pri usmrtení spôsobenom úmyselne môže súd určiť aj vyššiu sumu náhrady, ak by jej nepriznanie odporovalo pravidlám socialistického spoluzití“).

⁶² HOLUB – BIČOVSKÝ – WURSTOVÁ, *Nová susedská práva*, s. 16.

- d) náhradu škody pri úmyselnom porušení pravidiel socialistického spolužitia (§ 424 OZ),
- e) prekročenie náhrady škody nad rámec skutočnej škody (§ 442 ods. 2 OZ),
- f) prekročenie limitu náhrady straty na zárobku až do výšky skutočnej škody (§ 447 ods. 2 OZ),
- g) prekročenie limitu náhrady nákladov na výživu až do výšky skutočnej škody (§ 448 ods. 2 OZ),
- robí reálnu zmluvu o občianskej výpomoci od začiatku neplatnou (§ 384 ods. 2 OZ),
- porušenie pravidiel socialistického spolužitia môže mať právnu relevanciu; pričom ide nielen o hrubé porušenie, ale aj o zrejme nie hrubé porušenie,
- význam môže mať aj opätovné porušenie týchto pravidiel.⁶³

Podľa Lazara, jednotlivé sankčné dôsledky, ktoré za uvedených predpokladov možno aplikovať v prípade výkonu práva alebo povinnosti v rozpore s príkazom čl. VI, sú najmä:

- a) neplatnosť právneho úkonu podľa § 39, ak výkon práva alebo povinnosti spočíval v právnom úkone; nevylučuje sa ani to, že by rozpor s pravidlami socialistického spolužitia podľa čl. VI spočíval v tom, že právny úkon bol vykonaný s úmyslom obísť zákon (*in fraudem legis*),
- b) zákaz správania odporujúceho pravidlám socialistického spolužitia by bolo možné vysloviť najmä podľa § 5, 132, príp. podľa § 417 ods. 2,
- c) výkon práv a povinností odporujúci pravidlám socialistického spolužitia môže mať za následok
 - zrušenie právneho vzťahu (§ 148 ods. 2, § 184 písm. b), § 305 ods. 2), alebo
 - odopretie privolenia nevyhnutného na vznik právneho vzťahu (§ 142, 149, 482),
- d) zodpovednosť za spôsobenú škodu podľa § 424.⁶⁴

Okrem takéhoto zjavného normatívneho významu pre určenie práv a povinností a právnych dôsledkov pravidiel socialistického spolužitia však dobová civilistika poukazovala aj na osobitný metodologický význam týchto pravidiel. Pravidlá tak mali slúžiť ako osobitný metodologický nástroj využiteľný na interpretáciu právnych noriem a neurčitých pojmov („Občanský zákoník také obsahuje řadu pružných pojmů. Ve všech i dalších případech podobných je nutno vždy při interpretační praxi respektovat pravidla socialistického soužití.“⁶⁵), ale zároveň i na vyplňanie medzier v práve. Podľa Bičovského, „V čl. VI OZ jde především o ustanovení zakazující takový výkon práv a povinností, který by byl v rozporu s pravidly socialistického soužití. Umožňuje však rovněž úpravu výkonu práva a odstranění následků onoho výkonu práva, který by byl v rozporu s pravidly socialistického soužití. Čl. VI není tedy jen interpretační pokyn. Se zřetelem k čl. VIII OZ má však závažný interpretační dosah. ... Chybí-li detailní legislativní úprava, neznamená to, že právní problém nelze řešit. ... V takových případech, kde se na základě právního řádu domýšlí právní řešení, vystupují do popředí pravidla socialistického soužití.“⁶⁶ Pri vyplňaní medzier bolo

⁶³ BIČOVSKÝ, Susedské práva, s. 21 – 22.

⁶⁴ LAZAR – ŠVESTKA, Československé občianske právo. 1. zväzok, s. 34.

⁶⁵ BIČOVSKÝ, Základní předpisy občanskoprávní, s. 41.

⁶⁶ BIČOVSKÝ, Základní předpisy občanskoprávní, s. 40.

preto všeobecne stanovené, že „konkrétní aplikace musí probíhat v souladu s pravidly socialistického soužití“.⁶⁷

Pravidlá socialistického spolužitia však nemali mať len úlohu interpretačnú a úlohu vyplňovania medzier. Mohli tiež plniť funkciu podobnú Alexyho formule,⁶⁸ t.j. mohli umožňovať realizáciu pomeriavania záujmov a hodnôt, napríklad v susedských vzťahoch: „Pravidla socialistického soužití a úprava čl. VII OZ jsou použitelné také např. při střetu práv a povinností, jakož i výkonu těchto práv a povinností u práv vlastnických.“⁶⁹

Z uvedeného tak zreteľne vyplýva dobové chápanie pravidiel socialistického spolužitia ako skutočne osobitného normatívneho systému,⁷⁰ ktorý stojí nad právom a predstavuje v skutočnosti akýsi nástroj kontroly nad tvorbou, realizáciou, ako aj aplikáciou práva – keďže jednak normy právnych predpisov museli byť v súlade s pravidlami socialistického spolužitia, a zároveň realizácia (výkon) práv a povinností nesmel byť v rozpore s pravidlami socialistického spolužitia, a napokon i orgány aplikácie práva mali využívať tieto pravidlá na interpretačné a medzery vyplňujúce účely.⁷¹ Už z uvedeného je zrejmé, že takýto normatívny systém pravidiel zastáva iný význam a rolu, než sú dobré mravy. Je to – metodologicky vzaté – výkladové metapravidlo (pravidlo druhého rádu), ktoré stojí v pozadí interpretácie práva, a usmerňuje používanie jednotlivých tradičných interpretačných postupov v práve.⁷²

4. Pravidlá socialistického spolužitia v súdnej praxi (sondy do aplikačnej praxe OZ z roku 1964)

Nielen zákonodarca a právna veda, ale aj orgány aplikácie práva a judikatúra sa s problematikou pravidiel socialistického spolužitia tiež samostatne vysporiadávali. Na skutočnosť, že toto vysporiadanie nebolo veľmi jednoduchým, poukázal už v roku 1986 Jan Hurdík: „Rozpaky, které až dosud projevovala soudní praxe (a ona je kritériem efektivnosti právního řádu) nad aplikací zejména čl. VI Zásad občanskoprávních vztahů, ale i dalších ustanovení předpisů občanského práva, odkazujících do oblasti zásad socialistického soužití v konkrétních případech (srov. § 35 odst. 2, 79, 160 odst. 2, 184 písm. b) a další), jsou toho názorným příkladem, jestliže však není přesně určen obsah základních pravidel chování v právní normě ani jednotným výkladem normy, musí tím být negativně ovlivněna

⁶⁷ HOLUB, M. – BIČOVSKÝ, J. *Občan a vlastnictví v čs. právním řádu*. Praha: Panorama, 1985, s. 67.

⁶⁸ ALEXY, R. *Theorie der Grundrechte*. Baden-Baden: Nomos, 1985.

⁶⁹ BIČOVSKÝ, J. *Základní předpisy občanskoprávní*, s. 42.

⁷⁰ Podrobne pozri v SLUNÉČKOVÁ, J. *Neprávní normativní systémy a socialistické právo*. *Acta Universitatis Carolinae. Iuridica. Monographia*. Praha: Univerzita Karlova, 1978.

⁷¹ V rámci aplikácie pravidiel socialistického spolužitia možno v krátkosti pripomenúť voluntaristický experiment v podobe súdružských súdov, ktoré v Československu začali vznikať od konca 50. rokov. Išlo o sudy stojace mimo súdny systém, pracujúce na jednej strane s predstavu spravodlivého a v rámci istej komunity aj adresného potrestania daného jednotlivca a na strane druhej s predstavou širšieho výchovného dosahu ich pôsobenia a rozhodnutí na danú komunitu. Ich vzorom boli sovietske súdružské sudy a do ich vecnej pôsobnosti patrili okrem iného aj skutky narušujúce pravidlá socialistického spolužitia (urážky, ohovárania, nemorálne chovanie v osobnom živote, ako napr. neplatenie výživného deťom, neplnenie vyživovacej povinnosti voči rodičom a i.). Súdružské sudy boli nahradené miestnymi ľudovými súdmi (zákon č. 38/1961 o miestnych ľudových súdoch). ZAPLETALOVÁ, P. *Soudružské soudy jako nástroj socialistické demokracie ve vybraných státech východního bloku*. *Právněhistorické studie*, 2024, roč. 54, č. 3, s. 142 – 143.

⁷² CHIASSONI, P. *Técnicas de interpretación jurídica: Breviario para juristas*. Madrid: Marcial Pons, 2011.

kvalita aplikační praxe, ale i realizace práva jeho subjekty a v neposlední řadě úroveň právního vědomí.⁷³ Případov, v ktorých zohrávali rolu pravidlá socialistického spoluzitia, bolo pritom pomerne obmedzené množstvo a aj ich druhové zloženie bolo pomerne limitované.

Odhladnuc od susedských sporov, vhodný príklad na interpretáciu pravidiel občianskeho spoluzitia, ale zároveň s ich prepojením na uspokojovanie potrieb občanov, ako zásady a hesla prechodu ku komunizmu, predstavuje špecificky rozhodovanie o pridelo- vaní náhradného bytu alebo náhradného ubytovania pri rozvode, ak rozvedený manžel žije s novým partnerom, ktorý už má svoj byt.

V odôvodnení rozhodnutia Najvyššieho súdu ČSR zo dňa 22. mája 1967, č. 5 Cz 61/67 sa tak vo vzťahu k pravidlám socialistického spoluzitia môžeme dočítať: „Se smyslem práva na náhradní byt nebo na náhradní ubytování, jímž je ochrana uživatelů bytů, a s principy naší bytové politiky by nebylo ovšem ve shodě event. přidělování náhradního bytu či zajišťování náhradního ubytování rozvedenému manželovi, kterému nic nebrání v užívání bytu nového manžela (k němuž nabyl práva společného užívání bytu manžely ve smyslu § 176 odst. 1 o. z.). Se zřetelem k tomu – když zákon nevylučuje výslovně přidělení náhradního bytu či zajištění náhradního ubytování rozvedenému manželovi jen proto, že má právo k jinému bytu – je nezbytné, aby byl každý jednotlivý případ pečlivě zkoumán tíž z hlediska zásad občanskoprávních vztahů jež jsou vyjádřeny v člancích VI, VII o. z. Pokud může rozvedený manžel, který je povinen vystěhovat se z dřívějšího společného bytu manželů, užívat bez vážnějších překážek byt nového manžela (k němuž mu vzniklo uzavřením manželství právo společného užívání), nebylo by event. přidělování náhradního bytu či zajišťování náhradního ubytování tomuto rozvedenému manželovi v souladu s pravidly socialistického soužití.“⁷⁴ Uvedené súviselo s programovou požiadavkou, že každý môže mať a užívať len jeden byt.⁷⁵

Význam, aký pravidlá socialistického spoluzitia v reálnej praxi mali, dokladá aj rozhodovanie jednotlivých stupňov súdov v spore týkajúcom sa spoločného užívania domu v podielovom spoluvlastníctve. Najvyšší súd ČSSR v odôvodnení svojho rozhodnutia zo dňa 18. decembra 1965 č. 4 Cz 151/65⁷⁶ výslovne konštatoval, že potrebné je prihliadať na potreby jednotlivých obyvateľov domu a na ich zdravotný stav, nie len na veľkosť ich spoluvlastníckeho podielu: „Obvodní soud pro Prahu 3 ... vycházel z názoru, že při

⁷³ HURDÍK, Pravidla socialistického soužití v občanském právu, s. 439 – 440.

⁷⁴ Rozhodnutie Najvyššieho súdu ČSR zo dňa 22. mája 1967, č. 5 Cz 61/67 (č. 107 Zbierky rozhodnutí a stanovisk). Citované podľa: *Sbírka rozhodnutí a sdělení soudů ČSSR. Ročník 1967*. Praha: Vydává Nejvyšší soud v Praze, s. 274.

⁷⁵ Predmetnú požiadavku môžeme nájsť vyjadrenú aj v rozhodnutí Mestského súdu v Prahe zo dňa 2. júla 1979, č. 11 Co 184/79 (č. 25 Zbierky rozhodnutí a stanovisk): „Bylo-li pravomocným soudním rozhodnutím zrušeno právo osobního užívání bytu a uživateli bytu bylo uloženo jej vyklidit po přidělení náhradního bytu (náhradního ubytování) a dojde-li později ke změně poměrů, takže vázat vystěhování na přidělení této náhrady za byt by bylo zneužíváním práv proti zájmům společnosti nebo spoluobčanů (čl. VII o.z.) nebo by nebylo v souladu s pravidly socialistického soužití (čl. VI o.z.) může soud podle ustanovení § 80 písm. c) o.s.ř. určit, že dříve uložená povinnost k vyklizení bytu není vázána na přidělení náhradního bytu (náhradního ubytování).“ Rozvedenému manželovi, ktorý mal zabezpečené bývanie u svojej novej manželky (prípadne aj u svojich rodičov) neprislúchalo právo na náhradný byt (náhradné ubytovanie) a uplatňovanie tohoto práva bolo posúdené ako konanie v rozpore so zásadami socialistického spoluzitia. Citované podľa: *Zbierka súdnych rozhodnutí a stanovisk. Ročník 1980*. Praha: Vydává Nejvyšší soud ČSSR, s. 357 – 358.

⁷⁶ *Nejvyšší soud o občanském soudním řízení v některých věcech pracovních, občanskoprávních a rodinněprávních*. Praha: Nejvyšší soud ČSSR, 1980, s. 361.

více spoluvlastníci se rozsah užívání rodinného domku řídí nikoliv bytovou potřebou a počtem příslušníků domácnosti, ale mírou odpovídající spoluvlastnickému podílu ve smyslu ustanoveným § 137 ods. 1 o.z. ... Městský soud v Praze na podkladě odvolání navrhovatelů změnil napadený rozsudek tak, že ... při úpravě společného užívání domku spoluvlastníky se musí vzít zřetel i na jejich odůvodněné potřeby, a to i tak, že rozsah reálného užívání nemusí vždy odpovídat ideálním podílům, ale že je může překračovat, popřípadě naopak ne zcela vyčerpávat. ... Nejvyšší soud rozhodl o stížnosti pro porušení zákona, podané generálním prokurátorem, tak, že rozsudky obou soudů byl porušen zákon, a věc vrátil soudu prvního stupně. „nemůže být rozhodujícím jen velikost podílů, nýbrž že je nutno vzít v úvahu o další skutečnosti..., a to tak, aby způsob užívání podle daných možností odpovídal alespoň přibližně bytové potřebě jednotlivých spoluvlastníků... Zejména nebylo zjištěno, zda byt v suterénu, který měli nadále odpůrci ... užívat, je pro ně zdravotně nezávadný, popřípadě zda bydlení v něm bez možnosti užívat jinou místnost nezhorší jejich zdravotní stav, zejména když tito odpůrci uváděli, že odpůrce ... je nemocný a že z toho důvodu užívá místnost v přízemí, protože byt v suterénu je vlhký. Dále nebylo v této souvislosti zjištěno, zda a jakým způsobem by vlhkost suterénního bytu bylo možné případně odstranit a za jakých stavebních nákladů.“⁷⁷ Z uvedeného přístupu je teda zřejmé, že sudy mali naozaj prihliadať aj na mimoprávne aspekty, a to práve za účelom spravodlivého uspokojovania potrieb občanov v súlade s pravidlami socialistického spoluzitia.

V judikature sa ďalej vyskytovalo využitie pravidiel socialistického spoluzitia aj v prípadoch priznávania náhrady škody nad rámec skutočnej škody. Ustanovenie § 442 ods. 2 OZ z roku 1964 totiž pripúšťalo priznanie aj inej škody, než je skutočná škoda, ale len ak to nie je v rozpore s pravidlami socialistického spoluzitia. Napríklad, ak škodca a poškodený uzavreli dohodu o náhrade ďalšej škody, nemalo sa to považovať za konanie v rozpore s pravidlami socialistického spoluzitia. „Toto ustanovení nevylučuje tedy, aby se škůdce, který způsobil úmyslně škodu, zavázal dohodou ve smyslu ustanovení § 92 o. z. nejen k náhradě skutečné škody, (§ 442 odst. 1 o. z.), nýbrž i k náhradě jiné škody (§ 442 odst. 2 o. z.). Taková dohoda bude v souladu se zákonem, i když upraví nárok poškozeného na náhradu jiné škody (§ 442 ods. 2 o. z.) bez účasti soudu. (Cpj 33/65 Nejvyššího soudu z 31. 5. 1965).“⁷⁸

5. Pravidlá socialistického spoluzitia ako nástroj politizácie práva?

Po predstavení významu pravidiel socialistického spoluzitia v texte OZ z roku 1964, v doktríne občianskeho práva a napokon i v súdnej praxi, pristúpime na záver k zhodnoteniu tohto špecifického normatívneho systému z dnešnej optiky, ktorej k pokusu o socialistické splyvanie právnych a mimoprávných noriem, a to konkrétne noriem formulovaných komunistickou stranou, t.j. noriem politických a ideologických. Doterajší výskum právnych historikov nezanedbáva význam politických dokumentov v právnom poriadku socialistického Československa. Opomínal sa však význam pravidiel socialistického spoluzitia, ktoré mali byť práve tou prevodnou pákou medzi politicko-ideologickými textami a právnym poriadkom. Práve dovolávaním sa pravidiel socialistického spoluzitia pri tvorbe, realizácii a aplikácii práva, dostávali politicko-ideologické vyjadrenia skutočnú právnu

⁷⁷ Tamže.

⁷⁸ Tamže, s. 294.

relevanciu. Namiesto rešpektovania spoločenskej mienky o tom, čo je dobré a spravodlivé, ako to stelesňujú dobré mravy v buržoáznych právnych poriadkoch, sa mali za právne relevantné považovať politické dokumenty KSČ, ktoré mali programový charakter, a boli svojou podstatou orientované do budúcnosti, na budúce normy správania sa, ktoré mali perspektívne nahradiť právo.⁷⁹ Pokusne sa už v OZ z roku 1964 malo testovať, či a do akej miery sú tieto nové hodnoty prijímané spoločnosťou – zákonodarcom, orgánmi aplikácie práva a občanmi ako adresátmi práva.

Bolo to pritom príznačné aj pre dobovú teóriu práva, v ktorej sa tvrdilo, že právna norma má zmysel iba vo svojej realizácii, t. j. v reálnych vzťahoch – právna norma je totiž samotným právnym vzťahom. V tom sa videl organický zväzok právnej normy a právneho vzťahu. Ideálom podľa marxisticko-leninského prístupu mal byť stav, v ktorom právne normy budú predstavovať iba zovšeobecnenie reálnej praxe, toho, ako vyzerajú skutočné spoločenské vzťahy. Ideálom teda bolo, aby právo bolo totožné s empirickou realitou, aby sa všetci správali tak, aby sa ich konanie mohlo stať právnou maximou. To malo byť zároveň dokladom toho, že v komunistickej spoločnosti „právo zaniklo“.

Takýto obraz nám ponúka napríklad dobová slovenská učebnica teórie práva od kolektívu vedeného Dojčákom,⁸⁰ podľa ktorej podstatu a obsah socialistického práva ako objektívneho spoločenského javu vo všeobecnosti charakterizujú jeho tri základné stránky:

a) Triedno-vôľová (subjektívna) stránka – podľa ktorej je právo na zákon povýšený prejav vôle organizovanej vládnucej triedy. Právo bolo vnímané ako politická kategória zodpovedajúca základným záujmom vládnucej triedy, ako jej mocenský nástroj. Tak platilo, že kým v buržoáznych (kapitalistických) štátoch právo slúžilo na ochranu súkromného vlastníctva výrobných prostriedkov a na potláčanie a vykorisťovanie pracujúcich, socialistické právo malo mať, naopak, vzhľadom na iné záujmy vládnucej triedy, humanistické poslanie a malo odrážať historicky vyššie hodnoty socialistickej spoločnosti. Táto teória tiež spresňovala, že právo nie je v skutočnosti výrazom vôle celej vládnucej triedy, ale jej politickej organizácie – štátu (fakticky však strany, ktorá štát riadila a ovládala). Tým sa vysvetľoval význam socialistického štátu a nevyhnutné prepojenie štátu a práva v podmienkach reálneho socializmu.⁸¹

b) Sociálno-ekonomická (objektívna) stránka práva – tá sa vykladala tak, že právo objektívne závisí od spoločensko-ekonomických podmienok, podmienok života spoločnosti. Vôľa vládnucej triedy, ktorá tvorí právo, je totiž historicky materiálne determinovaná – podmienená spoločensko-ekonomickou formáciou (otrokárstvo, feudalizmus a kapitalizmus), v závislosti od výrobného procesu (lovenie a zber, poľnohospodárstvo a pod.). Podľa marxisticko-leninskej teórie však nešlo o mechanické odzrkadlenie materiálnej základne – spoločnosť a právo ako nadstavba sú podľa tejto teórie „relatívne samostatné“.

⁷⁹ „Za základ pro příslušnost k pravidlům socialistického soužití nepovažujeme charakteristiku daných sociálních norem jako pravidel mravních, obyčejových, politických atd., nýbrž skutečnost, že se jedná o ty sociální normy, které se postupně s vítězstvím socialistických společenských vztahů vydělují z dřívějších morálních, obyčejových a jiných komplexů normativních regulativů či nově vznikají a tvoří kvalitativně novou skupinu společenských pravidel, založených na socialistických výrobních vztazích a na jednotné ideologii marxismu-leninismu a jsou zaměřené na regulaci chování lidí v souladu s touto ideologií.“ HURDÍK, Pravidla socialistického soužití v občanském právu, s. 444.

⁸⁰ DOJČÁK, P. a kol. *Teória štátu a práva*. Bratislava: Obzor, 1977, s. 189 a nasl.

⁸¹ DOJČÁK, *Teória štátu a práva*, s. 190.

c) Normatívna stránka práva – vôľa vládnucej triedy je podľa dobovej teórie vyjadrená v špecifickej, štátom ustanovenej alebo uznanej forme, v tzv. formálnych prameňoch práva (formách práva) – zákonoch, vyhláškach, nariadeniach atď. Štát ich tiež vynucuje, takže normy sú v modernej spoločnosti (kapitalistickej aj socialistickej) naviazané priamo na štát. Právo sa však podľa marxisticko-leninskej teórie prejavuje nielen v texte predpisov, ale aj v praxi, pričom ideálom je už vyššie naznačený súlad medzi textom a praxou. Prax (vzťahy) sa pritom mala riadiť práve nielen právnymi normami, ale aj pravidlami socialistického spolužitia, ktoré mali postupne nad právnymi normami začať dominovať, keď preniknú do právneho vedomia všetkých členov spoločnosti.

Právne normy, právne vzťahy a právne vedomie tak predstavovali tri zložky skutočne aplikovaného právneho systému v podmienkach socialistického Československa: právne normy boli obsiahnuté v právnych predpisoch, právne vzťahy sa mali riadiť nielen právnymi predpismi, ale aj pravidlami socialistického spolužitia, a právne vedomie občanov malo byť vedené ideami socialistickej morálky, vyžadujúcej dodržiavať právne predpisy, ale najmä a osobitne aj pravidlá socialistického spolužitia. Tieto pravidlá tak môžeme vo svojej podstate okrem ich významu metodologického, interpretačného, medzery vyplňacieho⁸² a normotvorného považovať aj za osobitné „politické“ pramene regulácie právnych vzťahov a právneho vedomia, ako ďalších dvoch zložiek práva (popri právnych normách), uznávaných socialistickou právnou teóriou.

Záver

Pravidlá socialistického spolužitia neboli novinkou a výlučnou doménou OZ z roku 1964. Nepracuje totiž s nimi len tento zákonník, ale poznal ich už aj Občiansky zákonník z roku 1950,⁸³ Trestné zákony z rokov 1950 a 1961,⁸⁴ Občiansky súdny poriadok z roku 1963,⁸⁵ Zákonník práce z roku 1965⁸⁶ a vyvodit' ich možno aj z viacerých ustanovení Hospodárskeho zákonníka z roku 1964.⁸⁷ Samozrejme, opomenúť nemožno ani ich používanie v Ústave z roku 1960. Ako sme pritom preukázali, ich význam bol mnohoraký – boli zdrojom pre

⁸² Osobitne vo vzťahu k imisiám do nadobudnutia účinnosti novely OZ v roku 1982 zákonom č. 131/1982 Zb.

⁸³ V § 31 ods. 1, ktorý stanovoval, že „*projev vůle je třeba vykládat tak, jak to se zřetelem k okolnostem, za kterých byl učiněn, odpovídá pravidlům socialistického soužití*“. Napríklad neplatným by bol právny úkon, ktorý by bol v rozpore s hospodárskym plánom.

⁸⁴ V § 1 TZ č. 86/1950 Zb. bolo stanovené, že trestný zákon „*chrání lidově demokratickou republiku, její socialistickou výstavbu, zájmy pracujícího lidu a jednotlivce a vychovává k dodržování pravidel socialistického soužití*“. Účelom trestu bolo podľa § 17 TZ „*zneškodnění nepřátel pracujícího lidu, zabránit pachatelí v dalším páčení trestných činů, vychovávat jej k tomu, aby dodržoval pravidla socialistického soužití a výchovně působit na ostatní členy společnosti*“. Trestný zákon č. 140/1961 v § 1 normoval: „*Účelem trestního zákona je chránit společenské a státní zřízení Československé socialistické republiky, socialistické vlastnictví, práva a oprávněné zájmy občanů a vychovávat k řádnému plnění občanských povinností a k zachovávaní pravidel socialistického soužití*“.

⁸⁵ V § 1 bola OSP zverená „*výchova na zachovávanie zákonov a pravidiel socialistického spolužitia*“, v zmysle § 27 ods. 2 súd nepripustil zastúpenie občana iným občanom, ak by to odporovalo pravidlám socialistického spolužitia a v § 322 OSP vymedzil veci nepodliehajúce výkonu rozhodnutia, nakoľko ich predaj by bol v rozpore s pravidlami socialistického spolužitia.

⁸⁶ Čl. III druhá veta Zákonníka práce č. 65/1965 Zb. „*Výkon práv a povinností vyplývajících z pracovnoprávních vztahov musí být v súlade s pravidlami socialistického spolužitia*“.

⁸⁷ Napr. ustanovenie § 15, § 119 – § 123 zákona č. 109/1964 Zb. Hospodársky zákonník.

tvorbu, realizáciu aj aplikáciu práva, boli metodologickým nástrojom pre správne postupy vo všetkých uvedených sférach existencie práva, a zároveň boli prameňom a kontrolným mechanizmom právnych vzťahov a ukazovateľom smeru pre rozvoj právneho vedomia. Vo všetkých týchto oblastiach totiž slúžili na zabezpečenie súladu právnych noriem a právnych vzťahov s mimoprávnymi spoločenskými normami, ktoré však mali byť rešpektované ako záväzné, aj keď formálne nemali povahu právnych predpisov.

Pravidlá socialistického spolužitia tak boli materiálnym prameňom, t.j. zdrojom práva, ale zároveň tiež akýmsi lakmusovým papierikom pripravenosti občanov na prechod do sveta komunistickej utópie. Pokiaľ by si občania v širokej miere osvojili pravidlá správania vyžadované socialistickým spôsobom spolužitia, nebolo by potrebné rovnaké vzťahy riešiť aj právnymi normami a vynucovať právnymi sankciami. Kým sa však daný a očakávaný stupeň vývoja spoločnosti nedostavil, pravidlá správania museli byť vyjadrované buď vo forme právnych predpisov, alebo museli byť aspoň právne chránené a sankcionované⁸⁸, aj keď nešlo o „právne pravidlá“, ale politicko-ideologické pravidlá, či očakávania kladené na občanov. Tieto očakávania pritom mali slúžiť aj na interpretáciu právnych noriem, na vyplňanie medzier v práve, ale tiež mohli byť nástrojom flexibility právneho vývoja, keď zabezpečovali sledovanie politicko-ideologických cieľov odkazom na pravidlá socialistického spolužitia v príslušných zákonoch. Mohli teda byť nástrojom „politizácie“ práva, resp. juridifikácie politiky, umožňujúc Komunistickej strane kontrolu aj nad inak relatívne samostatným životom právnych noriem.

⁸⁸ Sankčnú funkciu pravidiel socialistického spolužitia (okrem funkcie interpretačnej) zdôrazňuje aj Jaroslav Salač. SALAČ, J. *Rozpor s dobrými mravy a jeho následky v civilním právu: obsahové meze platnosti právních úkonů (smluv) z hlediska rozporu se zákonem, dobrými mravy a veřejným pořádkem*. 2. vyd. Praha: C.H. Beck, 2004, s. 186.